

בזאת תיבחנו (עמ' תקיא)

סיפר רבינו בכנס מחנכים שע"י תורה ומסורה ארצות הברית תשס"ה ששמע בשם מרן בעל החפץ חיים שהעיר שדעת בני אדם הוא לא כמו דעת תורה. כי הנה אחד שהילד שלו הזיק הוא מבין שבטח הוא צריך לשלם זה הבן שלו, אבל הדין הוא שבנו קטן שהזיק פטור. לעומת זה אם חתול שלו הזיק למשל שתה חלב של אחר הוא חושב מה זה קשור אלי מה אני אשם שהחתול הזיק, אבל הדין לא כך שחייב על שמירת בהמתו. והוסיף רבינו שבעיני אנשים מלמד תינוקות לא נחשב מקצוע כל כך חשוב אבל התורה אומרת הפוך המשכילים יזהירו כוזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד דניאל י"ב ג' והולך על מלמדי תינוקות ב"ב ח' ב' אצל הקב"ה הוא חשוב מאד.

ברור שמוטלת חובת חינוך על אבא. האם מוטלת עליו חובת תשלום על נזק שעשה בנו (ומה דין אמו?) – מה הוא ה"קשר" בין האבא לבן שיוכל ליצור חיוב? והאם יש מקרים שהקטן עצמו חייב?

משנה מסכת בבא קמא פרק ה משנה ד

חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין העבד והאשה פגיעתן רעה החובל בהן חייב והם שחבלו באחרים פטורין אבל משלמין לאחר זמן נתגרשה האשה נשתחרר העבד חייבין לשלם. חש"ו שחבלו באחרים פטורים – דוקא חבלת גוף? מה הדין הזיקו ממון? גנבו? חשוב? – האם תוכל למצוא סברא לחלק?

רמב"ם על משנה מסכת ידים פרק ד משנה ז

וכבר ידעת שהדין אצלינו שהעבדים שהזיקו אין בעליהם חייבין לשלם כלל כמו שנתבאר בקמא ינשים ועבדים וקטנים פגיעתן רעה הן שחבלו באחרים פטורים. ולעיל הטעם שלא יפסידו את הבעלים. ומה הטעם הקטן? האם פטור של הקטנים או של האבות?

רא"ש בבא קמא פרק ח סימן ט

חש"ו אין להטפל בהם החובל בהן חייב. והם שחבלו באחרים פטורין. העבד והאשה כמו כן החובל בהן חייב. הם שחבלו באחרים פטורים. נתגרשה האשה ונשתחרר העבד חייבין דלא דמי פטורייהו לפטורא דחש"ו, דהנך לאו בני עונשין נינהו, אבל פטורייהו דעבד ואשה משום דאין להן נכסים.

קטן אינו בר עונשין, אם יבוא לשאול "האם מותר לי להזיק" – מה נענה לו? האם הוא רק לא "בר עונשין"? מה המשמעות של "בר עונשים" האם כדי להתחייב בתשלום על חבלה, נזק גזל – זקוקים לדיני "עונשין"? (מה היא הגדרת עונש בהלכה?) אם הוא קונה בחנות – האם עליו לשלם?

רמב"ם הלכות גניבה פרק א הלכה ח, י'

וקטן שגנב פטור מן הכפל ומחזירין דבר הגנוב ממנו, ואם אבדו אינו חייב לשלם אף הקרן ואפילו לאחר שהגדיל. (הלכה ו) ראוי לבית דין להכות את הקטנים על הגנבה כפי כח הקטן כדי שלא יהיו רגילין בה, וכן אם הזיקו שאר נזקין, וכן מכין את העבדים שגנבו או שהזיקו מכה רבה כדי שלא יהיו משולחין להזיק.

מה הסיבה להכאה? דייק בלשון הרמב"ם!

רמב"ם הלכות חובל ומזיק פרק ד הלכה ב / שו"ע

תב"ד ח'

חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורין, אף על פי שנתפתח החרש ונשתפה השוטה והגדיל הקטן אינם חייבין לשלם, שבשעה שחבלו לא היו בני דעת. האם יש הבדל בין הרמב"ם לבין טעמו של הרא"ש? יש הבדל בין חש"ו שהזיקו ממון (תשלומי ממון) לבין חש"ו שחבלו באדם (עונש)?

רמב"ם הלכות טוען ונטען פרק ה הלכה יא

קטן שטענו הגדול, אם טענו בדבר שיש לו הנייה לקטן כגון עסק משא ומתן והודה הקטן נפרעין מנכסיו, ואם אין לו ימתין עד שיהיה לו וישלם, ואם כפר הקטן ממתנין עד שיגדיל וישבע היסת, ואם טענו בדבר שאין לקטן הנייה כגון נזקין וחבלות אף על פי שמודה ואף על פי שיש לו ממה ישלם, פטור ואפילו לאחר שהגדיל...

שים לב מה הוסיף הרמב"ם על דבריו בהלכות חובל ומזיק!

משנה מסכת בבא קמא פרק א משנה ג

שום כסף ושוה כסף בפני בית דין ועל פי עדים בני חורין בני ברית והנשים בכלל הנזק והניזק והמזיק בתשלומין (רע"ב: והנשים בכלל הנזק. בין שהזיקה היא את אחרים, בין שאחרים הזיקוה, דין האיש ודין האשה שוין בנזקין).

גמ' בבא קמא דף טו.

והנשים בכלל הנזק. מנהני מילי? אמר רב יהודה אמר רב, וכן תנא דבי ר' ישמעאל, אמר קרא: איש או אשה כי יעשו מכל המאט, השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. דבי רבי אלעזר תנא: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, השוה הכתוב אשה לאיש לכל דינין שבתורה. שים לב המשנה דנה בנזיקין והגמ' דנה בעונשין! מה נוכל להזיק מכך?!

בבא קמא דף צח:

הוה עובדא, וכפייה רפרם לרב אשי, ואנבי ביה כי בשורא לצלמא.

רש"י מסכת בבא קמא דף צח עמוד ב

ואכפייה רפרם לרב אשי – שטרף שטר חבירו צילמותו. ולאנבי מיניה – גוביינא מעליא כל מה שכתוב בטר. כי כשורא ללמא – פרעון גמור מן העידית כקורה זו הנצחית משאר קורות לתקן בה נורה וליוקנאות.

מכאן מה חייב אותו לשלם והרי היה קטן ? מתי כפה אותו לשלם בילדותו או לאחר מכן ?

פּלפּולאַ הריפתא מסכת בבא קמא פרק ט סימן יג

ד"ה [ב] וכפייה

[כ] וכפייה רפרם לרב אשי. רש"י פירש בילדותו שרף ולפי זה מחייבין לקטן שהזיק שישלם לכשיגדיל ורבינו לא פסק כן בפרק החובל גבי חש"י פגיעתן רעה.... ולכך נ"ל דרבינו ס"ל דרב אשי בגדלותו הוה עביד ובשוגג ורפרם כפייה משום דאדם מועד לעולם ורב אשי דלא שייכיה מעצמו לאו דלא ידע מתנ"י דאדם מועד לעולם אלא דהוה ס"ל כרבה דפוטור ואף על גב דרב אשי בתראה הוא. הכא דרפרם אכפייה עדיין לא היה גדול הדור ולא שייך למימר בהא דהלכה כמותו משום דבתראה הוא ועוד אדרבה הוא עצמו קבע מעשה זה בתלמודו. שוב ראיתי בפרק הכותב דף פו דאיתא התם נמי להא דכפייה רפרם לרב אשי ושם פירש רש"י שבא הדין לפני רב אשי וסיבבו והקיפו בראיות ואגבי מדינא דגרמי וכו' ע"כ ועיין עוד מה שכתבתי לעיל בפרק החובל.

הגהות אשרי מסכת בבא קמא פרק ח סימן ט

* מיהו קטן חייב לשלם (ב) כשיגדיל וכן פרש"י לקמן בהגוזל עצים כפייה רפרם לרב אשי ששרף שטר חבירו בילדותו ואגבי מיניה גובינא מעלייתא וכן משמע פ' שור שנגח ד' וה' (לט ב) דקאמר רבי יוסי בר' חנינא מעלייתא אפוטרופוס וחוזרים ונפרעים מיתמי לכי גדלי וכ"ש היכא דאזקי נפשיהו. מא"ז.

תרומת הרשן פסקים וכתבים סימן סב

שלומך יסגא לחדא אהובי הח"ר מענד"ל יצ"ו. אשר שאלתני על הקטן שקלל את אביו בינקותו בהיותו בן י"א שנה, עוד עבר עבירה אחרת באותו פרק שהעיד עדות שקר על איש כשר שגנב, ורוצה לקבל תשובה על ככה. נראה דלקטן אפילו כשהגיע לחינוך לאו בר עונש ואזהרה הוא כלל ועיקר... ובפ' חרש /יבמות קיד ע"א/ נמי מוכח דאפילו עונש כל דהוא ליכא עליה, מדאמר קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, ואי הוי עליו עונש ב"ד אמאי לא מחייבין להפרישו מן העונש. ובקטן שהגיע לחינוך איירי התם....

והא דאייתי קרא דאסרה תורה דלא ליספו ליה בידיה, יש לומר הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדיל יבקש לימודו. ובפ' החובל נמי משמע להדיא באשירי דקטן שחבל או הזיק פטור אפילו לכשיהיה גדול, משום דלאו בר עונשין,

וילפינן התם מי שאינו במשפטים אינו במצות וחקים. אמנם בה"ג שם כתב דחייב לשלם לכשיגדיל. ונראה נמי אי דייקי תלמודא בכמה דוכתין, דסימן רעה הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו, לכך נראה טוב הוא שיקבל איזה כפרה, אני אינני רגיל כל כך להעריך כפרה ותשובה במשקל וכדי הוא מה"ר וויבש שעל פיו יעשה. וכן אותו שעובר על שבועתו שנשבע שלא לשחוק יקבל תשובה על פיו. ושאלת על האחין והאחיות אינני משיבך דבר בעין נוגע הוא בדיני ממונות, וכן נהגו אבותינו ז"ל לבלתי השיב אפילו דרך תשובה ושאלה בעלמא, נאם הקטן והצעיר שבישראל. (במקום אחר השיב לאהובו ולא לאחר)

ב"י חושן משפט סימן שמוט

ומ"ש ואם אינו בעין פטור מהקרן אף לאחר שיגדיל. בפרק החובל (פז). תנן חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה החובל בהם חייב והם שחבלו באחרים פטורים העבד והאשה פגיעתן רעה החובל בהם חייב והם שחבלו באחרים פטורים נתגרשה האשה ונשתחרר העבד חייבים לשלם ומדלא קתני גבי קטן הגדיל הקטן חייב לשלם משמע דאפילו הגדיל פטור.

שלמי יחזקאל, חו"מ לסימן שמוט ג'

ואולי יש ליישב (ושוב ראיתי שתירצו כן בשם הגר"ח) דשאני חבלה משאר נזקי ממון דתשלומי חבלה הוי קנס והמודה בהן פטור כמבואר ברמב"ם (פ"ה מהל' חובל ומזיק ה"ז) ואם כן יש לומר דקטן שאינו בר עונשים פטור מקנס דלא קנסו אלא בר חיובא אך קטן שאינו בר עונשין לא קנסו אותו כלל. ולכן כשהגדיל פטור ומה שכתב רש"י דקטן חייב כשהגדיל היינו בנזקי ממון שהם חיוב תשלום על ההזקק ולא קנסא ולפי זה מיושב דהמשנה הנ"ל איירי בחבלות ובזה פטור לגמרי דייק שוב בנוסח הרא"ש והרמב"ם לעיל !

באר ציון בבא קמא (הרב אליהו סופר) דף ב. עמ'

ב מהספר:

עוד בענין זה דתשלומי נזיקין הם חידוש ובגדר עונש או חיוב תשלומין כפשטות הוא מחלוקת ראשונים דהנה כתב הרא"ש ב"ק פ"ח סק"ט דמה ששנינו ב"ק פ"ז ע"א חשו פגיעתן רעה וכו' והם שחבלו באחרים פטורין דהיינו אפילו אם הגדילו ומשום דלאו בני עונשין נינהו עיי"ש וכ"כ הרא"ש שבועות פ"ו סי' כ"ט הרי דס"ל לרא"ש דחיוב נזיקין הוא בגדר עונש. אמנם עיי"ש בכה"ג"א... כן הוא באור זרוע ב"ק אות שמ"ו עיי"ש וזה משום דס"ל לרש"י ולאור זרוע דחיוב נזיקין הוא בגדר תשלום חוב ולא עונש וס"ל דקטן שלוח חייב לשלם כשיגדיל וכמ"ש הרמב"ם הלכות מלוה ולוה פכ"ו....

ואמנם צ"ע שלא חילק בין חבלה לבין נזקי ממון, ועיי"ש עוד בדיוקו מדברי הרמב"ם.

והכי משמע באשר"י דלאחר שכתב המשנה בפי החובל כתב דנתגרשה האשה ונשתחרר העבד חייבים דלא דמי פטורייהו לפטורא דחש"י דהנך לאו בני עונשין נינהו אבל פטורייהו דעבד ואשה משום דאין להם נכסים הלכך שמין כל ה' דברים וכותבין ונותנין ביד הנחבל וכשיהו להם נכסים ישלמו כו' אלמא להדיא דבחש"י פטורים אף לאחר שיגדל הקטן וכו' וכן הוא בתשובת מוהר"ם מפדוואה בסוף ספרו ממש ע"ש:
(הכאה ותשלומין)

ותו נרא' לפע"ד דאפי' את"ל דרש"י שפי' בילדותו רצונו לומר בקטנותו כמו שהבין הא"י א"ה לא היתה דעתו של רש"י דמחייבין לקטן לאחר שיגדל דדבר פשוט הוא דכיון דלא היה בן דעת בשעה שהזיק דפטור הוא מלשלם וא"כ היאך יחזור לחיובו לאחר שהגדיל אלא וודאי האי אכפיי' אין פירושו דכפיי' לשלם אלא ר"ל שהיה רוצה להכותו כשעת/בשעת/ מעשה שריפת השטר כדי שלא יהא רגיל להזיק אלא דלפי שלא היה רוצה לסבול המכות היה משלם כל ההזיק שעשה אף על פי שהיה פטור מתשלומין בד"ת

ומכאן יצא לו להרמב"ם דפסק בפ"א מה' גנבה ראוי לבי"ד להכות לקטנים וכו' דלא נמצא זה מבואר וכמ"ש ה' המגיד אבל למ"ש התישב זה שהרב ז"ל קמפרש להא דאכפיי' וכו' דאכפיי' בשוטים בקטנותו ומתוך כך אגב' מיניה כי כשורה לצלמי שלא היה בוחר במכות ושילם לחבירו כל ההזיק ובפ"י זה התיישב דל"ק דהיאך היה רב אשי מסרב שלא לקיים ציווי ב"ד עד שכפאו אלא וודאי מעשה זה בעודו קטן היה וד"ת פטור מלשלם אלא משום דראוי לבי"ד להכות וכו' אכפיי' בשוטים ומתוך כך אגביה מיניה כי כשורה לצלמי...

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב' סימן י

בענין קטן שעבר על איסורים אם יש לו חטא שיצטרך לקבל תשובה וכפרה כשיגדל

והנה מה שכתבתי בסימן ג' שלקטן ליכא שום איסור הוא דבר ברור אף להסוברים דחייב קטן כשיגדיל לשלם כמו להג"א ב"ק דף פ"ז אליבא דרש"י דהוא רק בעניני ממון מטעם דעונשי ממון לשלם כיון דלא בעו אזהרה כדאיתא בתוס' מכות דף ד' הוי העונש על עצם העולה שיש בזה גם שלא מצד איסור התורה והעולה שייך גם לקטן שיש בו קצת דעת כהא דפעוטות.

לא באו כאן לדון אי חייב הרב על נזקי עבדו, דודאי לא חייב בו שהרי כל נזיקין צריכין ילפותא וכל שלא מצינו בתורה ולא נלמד מ"ג מידות אין לנו לחייבו, ולענין נזיקין¹ ילפינן בהמה משבת כמ"כ תוס' יז², ואי לאו דליפינהו לא הוינן מחייבין על נזקי חיה ועוף... אי לאו דיליף בהמה משבת, הווי חיה ועוף פטורין... ועבד ובהמה לאו בכלל בהמה... והלכך קים לן דרחמנא פטריה על נזקי עבדו, אלא הכא לענין סברת התורה קאמר... ראוי שיהיה אחראי בעד נזקיו עד שישתחרר ויפרע ממנו, ומ"מ פטרתו תורה... והא דאמר שמא יקניטנו כו' הוא הפלגת דברים, שא"א לחייב אחרים על נזקי בעל בחירה, וכן הוא בר"מ פרק א' מהלכות גניבה הלכה ט', ומדכתבו הר"מ לענין גניבה, שמענין דטעם הנאמר בגמ' הוא אפילו לענין גניבה...

האם נוכל להסיק מכאן על נזקי בנו ?

שו"ת ב"ח (ישננות) סימן סב

ותו נראה דחש"י אינה/אינם/ פטורים אלא בעודן חש"י אבל לאחר שהגדיל הקטן ונשתפה השוטה חייבים לשלם והכי איתא להדיא בהגהת אשר"י פ' החובל וז"ל מיהו קטן חייב לשלם כשיגדיל וכן פירש"י פ' הגוזל עצים כפיי' רפרם לרב אשי ששרף שטר חבירו בילדותו ואגב' מיניה גוביינא מעלייתא וכן משמע פ' ד' וה' דקאמר ר"י בר חנינא מעלייתא דאפוטורופסים וחוזרים ונפרעים מיתמי לכי גדלי וכ"ש היכא דאזקי נפשייהו מא"י עכ"ל:

איברא דהרמב"ם בפ"א דה' גנבה פסק דאפילו הגדיל הקטן ונשתפה השוטה ונתפקח החרש אין חייבי' לשלם וכ"כ בפ"ד דה' חובל ומזיק וצ"ל דקמפרש להא דרב אשי דלאחר שהגדיל והיה בן י"ג שנה קשרף ליה דזה נמי בילדותו קרינן ל"י וכן ההיא דד' וה' איכא לדחויי דטפי חייב בשור של קטן שהזיק מאלו הזיק בגופו, דשור שהזיק דממונו הוא שהזיק והממון אין בו דעת להזיק וא"ה (-ואפילו הכי) חייבתו התורה לשלם א"כ חלה חיוב התשלומין על ממונו של בעל השור ושוב אין חלוק בין שהבעל השור הוא גדול או קטן לעולם חייל החיוב על ממונו משא"כ באדם המזיק דפשיטא דאיכא חלוק בין גדול בן דעת לקטן שאינו בן דעת כנ"ל בדעת הרמב"ם וכן פסק בח"מ ס"י שמי"ט ולפי הנראה דהכי נקטינן וכן פסק בש"ע ודלא כהגהת אשר"י ע"ש א"י שהביאתי/שהבאתי.

² תוס' בבא קמא דף יז: ד"ה ק"מ"ל דחיה": אפילו עוף נמי הוי בכלל בהמה כדקתני התרנגולת מועדת אלא ילפינן בהמה משבת כדאמרין בס"פ הפרה (לקמן דף נד:): דבעירה ובהמה הכל אחד דמתרגמינן בהמה בעירה".

¹ נזקין שמזיקה הבהמה.

ומטעם זה ניחא מה שחייב אדם בתשלומין אף בלא ידע שאסור שלכאורה מ"ש מאיסורין ? אבל הוא משום דאף שלא ידע שיש בזה איסור מדיני התורה הא עכ"פ ידע שיש בזה עולה וגם ע"ז ענשו התורה בתשלומין.

ולכן סברי דאף הקטן שהזיק חייב לשלם כשיגדיל.

וגם בזה חלקו רוב הראשונים וכל האחרונים. ולא הוזכר שיטתם כלל בש"ע.

ומש"כ הרמ"א בסימן שמ"ג בקטן שהכה לאביו ועבר על שאר עבירות טוב שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה,

אינו ענין דינא משום שעבר איסורין אלא כמפורש בתה"ד סימן ס"ב בפסקיו שאין עליו שום עונש ושום אזהרה אלא שמשמע בתלמודא כשנדייק בכמה דוכתיין דסימן רעה הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו לכן נראה שטוב הוא שיקבל איזה כפרה וזהו גם כוונת הרמ"א שלכן כתב מתחלה אף על פי שא"צ תשובה כשהגדיל...

ועיין בט"ז שם /סי' שמ"ג/ סק"ב שגם על רש"י פי' שרק שיעשה לפניו משה"ד מצד הא דטוב שיקבל על עצמו שכתב הרמ"א כפאו לשלם...

ומצינו חטאת שבאה שלא לכפרה כהא דחטאת נחשון בזבחים דף ט', ואף שפרש"י בחומש שהחטאת באה לכפר על קבר התהום ועל מכירת יוסף אפשר גם באשם זה של הקטן יהיה כפרה על חטאי אחרים כמו על חטא אביו שלא חנכו להתרחק מזנות וכדומה, ואף בל"ז אין לנו ליתן טעמים על גזה"כ.

והלשון שברדב"ז ב' אלפים צ"ד וקטן נמי כפרה בעי צריך לפרש שבכאן הצריכה תורה לכפרה בשפחה חרופה ולא שצריך כפרה משום דחטא, ואף שהוא קצת דחוק מוכרחין לפרש כן.

ומה שהרמב"ם סובר שאינו מביא הקרבן עד שיגדיל ויהיה בן דעת, שהקשה כתר"ה מ"ט לא יוכלו להקריבו בקטנותו מטעם אנו סהדי דניחא ליה בכפרה... אבל נראה פשוט דמאחר דאין להקטן שום חטא וא"צ להכפרה דקרבן להגן עליו מן היסורין ושאר עונשין אלא הוא גזה"כ למצוה בעלמא עליו שיביא קרבן אשם זה לכפרה בלא חטא אין לו שום זכות במה שימהרו להביא בקטנותו לכן אין זה זכות לו דניחא לו יותר לקיים המצוה בעצמו כשיגדל וזה פשוט.

רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק ג הלכה יז
בן תשע שנים ויום אחד שבא על שפחה חרופה היא לוקה והוא מביא קרבן...
/השגת הראב"ד/ בן ט' שנים וכו'. כתב הראב"ד ז"ל /א"א/ זה שבשם שלא מצינו קטן בר עונשין וקרבן זה מן העונשין הוא...

והרמב"ם פ"ג מא"ב הי"ז שמחייב בקטן בן ט' שבא על שפחה חרופה גדולה שחייב בקרבן שפי' כתר"ה משום שסובר שיש לו חטא וצריך כפרה לא נראה זה כלל דמ"ש משאר עבירות יותר חמורים שלא הזכיר הרמב"ם בשום מקום שיצטרכו לעשות אף תשובה כל דהו...

אלא ודאי סובר הרמב"ם שאין לקטן שום חטא בהעבירות שעבר בקטנותו אך שהוא גזה"כ מקרא דדריש בתו"כ שהביא הכ"מ והלח"מ בפ"ט משגגות ה"ג לחייבו בקרבן לקטן בשפחה חרופה אף שלא חטא כלום.